

GÜNÜMÜZDE
SÜNNETİN ANLAŞILMASI
[SEMPOZYUM TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ]

29-30 Mayıs 2004 / B U R S A

HADİS ve SEMANTİK

Doç.Dr. Mehmet GÖRMEZ

AÜ İlahiyat Fakültesi

Tekrar hocalarımı saygıyla selamlıyorum. Tebliğime başlamadan önce hem bu organizasyondan hem de müzakerecimden özür diliyorum. Müzakerecim ne derse hakkıdır. Peşinen kabul ediyorum. Ben mümkün olduğu süre içerisinde 'Hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında semantikten ne derece yararlanabiliriz?' konusu üzerinde durmaya çalışacağım. Tebliğime iki alıntıyla başlıyorum. Birincisi İmam Gazzâlî'den, ikincisi Ahmet Haşim'den. Gazzâlî *el-Müstasfâ* da şöyle der: Her kim anlamları lafızlarda ararsa zarar eder ve helâk olur. Her kim manaları önce aklında kararlaştırır sonra manalara uygun lafızlar ararsa doğru yolu bulur. Bu ifadenin İmam Gazzâlî'yi ne derece anlattığı, ne derece ifade ettiği tartışılabilir. Çünkü büyük bir eserden, büyük bir insandan alıntı yaparak nakletmek daima riskleri olan bir şey. İkinci alıntı Ahmet Haşim'den. Ahmet Haşim şöyle der *Bize Göre* adlı kitabında: Hiçbir şey ağaca, lisan kadar benzemez. Lisanlar tıpkı ağaçlar gibi mevsim mevsim rengini kaybeden ölü yapraklarını dökerler ve tazelerini açarlar. Lisanın yaprakları kelimelerdir. İslâm dini, bilgi sistemini sem'î ve akli olmak üzere iki tür delil üzerine bina etmiştir. Sadece dil bilimleri içerisinde müstakil bir bölüm oluşturan ilmü'd-delâle yahut usûl-i fikhin önemli bir kısmı olan ilmü'd-delâletü'l-elfâz gibi ilim dalları değil, aslında bütün İslâmî ilimler bu delillerin delâletini ortaya koyma çabasından ibarettir. Semantikçiler çağımızda lengüistiğin en yeni dallarından biri olan semantik ilmini 1883'de ölen Fransız dilci Michael ile başlatırlar. Oysa semantiğin kavramsal çerçevesini oluşturan temel kavramlar vardır. Meselâ, anlam daralması, genişlemesi, aktarımı, gelişmesi, zayıflaması, aslı mana, izafî mana. Bu ifadelerin karşılığı olan tahsisü'l-âmm, ta'mînu'l-hâs, ed-delâletü'l-aslî, ed-delâletü'l-izâfî. İlk asırlardan itibaren bunlar bizim hem dilbilim kaynaklarında hem de usûl-i fikh kaynaklarında yaygın olarak kullanılan temel kavramlarımızdır. Hatta bu temel kavramlarımızın az önce ifade ettiğim kelimeler, terimler tarafından ne derece ifade edildiği tartışılabilir. Ancak her konuda olduğu gibi dil ve delâlet çalışmalarının bizim tarihimizde belli bir tarihten sonra gerilediğini hatta durakladığını hepimiz biliyoruz. Ben sadece hadis sahasından bir örnek vereyim. İki zatın çalışmalarından hem çok yararlanmışımdır

hem de keşke böyle yapmasalardı demişimdir. Birisi İbnü'l-Esîr'dir. İbnü'l-Esîr'in o "en-nihâye" kelimesi zoruma gitmiştir. Çünkü İbn Kuteybe'den önce başlayan, Hattâbî ve ardından Zemahşerî ile devam eden garîbü'l-hadîs literatürü o kadar güzel bir seyir takip etmiştir ki. Sonra İbnü'l-Esîr hepsini önüne koyacaktır ve onlardan yaptığı derlemeye de *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs* diyecektir. *en-Nihâye*'de İbnü'l-Esîr'e ait ne var ciddî bir araştırma konusudur. Yani o "en-nihâye" tabiri kendisine kadar olan şeyleri ifade ediyor. Hattâbî, *Garîbü'l-hadîs*'in başında der ki: Zaman değiştikçe hadislerdeki garîb kelimeler artar. Hem bizim o kelimelere garâbetimiz hem de o kelimelerin bize garâbeti artar. Onun için her asırda böyle teliflerin kaleme alınması gerektiğini söyler. Fakat daha sonra o gelenek İbnü'l-Esîr'le durmuştur. İkincisi İbn Manzûr'dur. İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab*'ında *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs*'in yaklaşık üçte ikisi aynıyla nakledilmiştir yine kendinden önceki sözcüklerin derlemesinden ibaret olmuştur. Bende oluşan kanaat bu yönde. Onun için dil ve delâlet konusunda birçok çalışma durmuştur. Bu bizim tarihimiz için üzücü bir durumdur. İlk dilcilerden Ahmed b. Fâris şöyle demiştir: dildeki kelimeler zaman ve mekân değiştirdiğinde bazen artarlar, bazen azalır. Kelimelerin de hayatı vardır. Doğarlar, yaşarlar, bazıları ölür, bazıları ürer, çoğalır. Böyle olduğu içindir ki dildeki kelimelerin serüvenini takip etmek zorunluluk arz etmiştir. Hayat devam ettikçe dildeki kelimeler anlam değişimine uğramaya devam edecektir. Yeni çalışmalarla değişen bu anlamları ele alma ve kelimelerin içinde buldukları kültür sistemlerinden nasıl etkilendiğini tespit etme ihtiyacı hiçbir zaman sona ermeyecektir. Bu sebeple semantikten bir yöntem olarak yararlanmak kaçınılmaz olmuştur. Toshiko İzutsu gibi hayatının tamamını bu alandaki çalışmalara tahsis eden bir bilim adamı dahi -sonradan öğrendiğim için ve önemli bulduğum için söyleyeyim Toshiko İzutsu Arapçayı Musa Cârullâh'tan öğrenmiştir- semantik ilmine malik değiliz, elimizde olan çeşitli anlamlandırma nazariyeleri der demektedir. Bir başka yerde şöyle der: Maalesef bugün için semantik hakkında söylenecek şey onun şaşkınlık derecede kanşık olduğudur. Semantik bilgisine yabancı bir insan için semantik hakkında bilgi sahibi olmak imkânsız olmasa dahi güçtür. Bununla birlikte özetle semantik hakkında bazı şeyler söyleyelim ki konuya geçelim. Semantik bir dilin ana kavramları üzerindeki tahlilî çalışmadır. Bu çalışma sadece konuşma aracı olarak değil, bundan daha önemli olmak üzere kendilerini kuşatan dünyayla ilgili düşüncelerinin de aleti olarak o dili kullanan halkın dünya görüşünü kavramak için yapılır. Semantik bir konuşma aracı olarak dildeki kelime ve kavramlarla ilgilenmez. Son zamanlarda yapılan birçok çalışmada kelimelerin semantik tahlilî diye başlık atılıyor. Fakat etimolojik tahlil yapılıyor. Etimoloji ile semantik karıştırılıyor birbirine. Semantiğin asıl ilgi konusu söz konusu kelime ve kavramlardan hareketle onları kullanan insanların dünya görüşlerini anlamaktır. Başka bir deyişle semantik bir ulusun tarihinin şu veya bu önemli devresindeki dünya görüşünün mahiyeti ve yapısı hakkında bir çalışmadır. Bu çalışma bir ulusun dilindeki anahtar kelimeler içerisinde ifade ettiği kültürel düşüncelerin totolojik analizi vasıta-

siyla yürütülür. Semantik analiz kelimelerin yapısını tahlil etmek değildir. Kelimeleri irdeleyen ve onların asıl manası hakkında bize ipucu veren etimolojik tahliller hiç değildir. O daha derin bir analizdir. Bir anahtar kelimenin esas ve izafi unsurlarının tahlili öyle bir açıdan ele alınmalıdır ki bu iki unsurun birleşmesinden özel bir mana, o kültürü yapanların özel bir vechesi gün ışığına çıkmış olsun. Şimdi bu kısa bilgilerden sonra hadislerin anlaşılması, yorumlanması ve sıhhat derecesi konusunda semantik tahlillerden nasıl yararlanabileceğimiz konusunda birkaç maddeyi ifade etmek istiyorum.

1) Bilindiği üzere câhiliye dönemin de oldukça farklı kavram sistemleri içinde kullanılan kelimeler Hz. Peygamber'in dilinde bambaşka kavramlar sistemine taşınmıştır. Önceki kavram sistemi içindeki anlam bazen daraltılmış, bazen de yeni bir anlam ve muhteva kazanmıştır. Toshiko İzutsu'ya göre Arapların dünya ve insanlık görüşlerini kökünden düzelterip yükselten başlıca etken bu mana değişikliği bunun sebep olduğu ahlâkî ve dinî inkılâp olmuştur. Kelime ve kavramlarda meydana gelen anlam değişimleri yeni bir din, yeni bir düşünce, yeni bir ahlâk meydana getirmiştir. Zira kabilevî yaşamı düzenlemek için kullanılan ahlâkî kavramlar gerçek ahlâk karakterini Hz. Peygamber'le kazanmaya başlamıştır. Yine Toshiko İzutsu'nun tespitine göre İslâm öncesi dönemde dört kelime sistemi vardır. Birincisi saf bedevî kelime sistemi. İslâm'ın en temel kavramlarının dahi saf bedevî kelime sisteminde farklı anlamları vardır. Kervanın çölde yolunu kaybetmesi dalâlettir. Yolunu bulması hidayettir. Yol bulmaya yardımcı olan devenin adı hâdîdir veyahut mehdîdir. İkinci olarak Mekke tüccarlarına özgü kelime sistemi vardır. Üçüncüsü Arabistan'da yaşayan Yahudi ve Hıristiyanlar'ın kullandığı kelime sistemidir. Dördüncüsü Haniflerin kullandığı kelime sistemidir. Bu sistemlere ait kelime ve kavramların Hz. Peygamber'in dünyasında ve onun dilinde ne tür anlam değişimlerine uğradığını tespit etmek kadar önemli bir şey olmasa gerektir. İşte câhiliye döneminden sonra kelimelerin Hz. Peygamber'in dünyasında kazandığı anlam dereceleri ve rivayet yoluyla söz konusu kelimelerin hangi kavram sistemine yerleştirildiğini görmek için semantik analizler gerekmektedir. İslâm öncesi câhiliyede tedavülde olan bir anahtar kelimenin semantik değişime nasıl uğradığını, Hz. Peygamber'in oluşturduğu kavramsal çerçeve içerisinde kelimelerin manalarının nasıl değiştiğini görmek için semantik çalışmalardan yararlanmak gerektiği kanaatindeyim. Dillerin de tıpkı insanlar gibi kritik zamanları vardır. Bırakın 40-50 yılı 20 yıl önceki konuşulan dili genç nesil anlamakta güçlük çekiyor. Bazı kültür inkılâpları vardır ki bir vuruşla dildeki bütün kelime ve kavramların tarihini değiştirir. Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği bu inkılâbı doğru okumak ve doğru anlamak için semantik tahlillerden yararlanmak gerekir.

2) Herhangi bir rivayeti doğru anlamak için bütün tarîklerini toplama zarureti izahtan varestedir. Ancak hangi yöntem ve yöntemlerle mukayese edileceği tespit edilmediği takdirde rivayetleri toplamak hiçbir anlam ifade etmez. Toplanan rivayetle-

rin ortak bileşenini ifade eden anahtar kelimelerin, temel kavramların üzerinde semantik analizler gerekmektedir. Burada akla çok örnek geliyor, fakat bitirmek zorundayım. Bu analiz de hem Hz. Peygamber'in söz konusu hadislerdeki sahih muradını hem de dünya görüşünü tespit etmede yardımcı olur. Genel anlamda hadis rivayetlerinde yer alan anahtar kavramların analizinden hareketle Hz. Peygamber'in örneklige dönüşmesini istediği davranış biçimini ve ilkeleri daha iyi anlayabiliriz. En azından daha iyi anlamada bu yöntem bize yardımcı olabilir. Çağdaş semantik bilimin öyle bir zaafı var ki o zaafın bizim dünyamızla alakası yoktur, bize yabancıdır. Nedir o? Bütün bu değişimlerin en önemli faktörü olarak zamanı görür. Zamanda bunu arar.

3) Semantik analizlerin diğer bir yararı Kur'ân-sünnet ilişkisini pek çok yönleriyle ortaya çıkarmaktır. Hangi açıdan Kur'ân'da zikredilen temel kelime ve kavramların semantik sürecinin Hz. Peygamber'i nasıl tamamladığını burada tespit edebiliriz. Kur'ân-ı Kerim bir kelimeyi kullanıyor ve o kelimenin semantik sürecinin Hz. Peygamber tarafından nasıl tamamlandığını görüyoruz. Çünkü bazı kelime ve kavramların semantik süreçlerinin bir yüzyılda bazılarının elli yılda tamamlanması söz konusu oluyor.

4) Semantik tahlil yöntemi rivayetlerin sahihini sakîminden ayırma işine de yarar. Nasıl? Bilhassa tarihsel semantik sayesinde söz konusu kelime ve anahtar kavramın tarihi tespit edilerek bu yolla hadisin sahih olup olmadığı açığa kavuşacaktır. Hadislerde öyle kelimeler ve kavramlar vardır ki kelimenin tarihi III. asırdan öteye geçmemektedir. Burada iki ihtimal söz konusu ya râvi değiştirmiştir ya râvi kendi kelime hazinesinden bir kelime katmıştır hadise ki o da önemlidir. En azından idrac olduğunu göreceğiz. Yahut uydurmadır. Eğer ana fikri biz o kavramda buluyorsak hadisin uydurma olduğu açık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Kelimenin tarihini takip etmek suretiyle III., IV. asırdan önce hiç kullanılmayan bir kelimenin hadis metinlerinde geçtiğini bilhassa fıkıh metinlerinde fıkıh ilmi oluştuktan sonra kullanılan pek çok teknik kavramın yer aldığını görebiliyoruz. Ya râvi tasarrufudur yahut hadisin sıhhatinde problem vardır. Aslında uydurma hadisleri tek tek tespit etmek yerine uydurma hadisleri içine alan kavramsal çatıların nasıl oluştuğunu tespit etmek daha önemlidir. Sadece bu açıdan uydurma hadisleri içine alan ciddi bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu kavramsal çatıların nasıl oluştuğunu tespit etmek için de rivayetlerde sık sık geçen anahtar kelimelerin semantik tahliline ihtiyaç vardır. Sadece hadisler uydurulmamıştır. Uydurulan semantik alanlar vardır. Mesala ilk yaratılış, sudûr nazariyesi, akıl, kelâm gibi pek çok konuda sadece tek tek hadisler uydurulmamıştır. Aynı zamanda bir alan ortaya çıkmıştır. O da meselâ ilk yaratılanın akıl olduğuna inanılması, kalem olduğuna inanılması, Nûr-u Muhammediye olduğuna inanılması gibi düşünceye göre değişir. Bunlar zaten hadisçilerin de mevzû olduğunu ifade ettiği hadislerdir. Bu yöntemle de bunlar tekrar ele alınabilir. Hatta başka bazı alanlar ele alınabilir. Nitekim bazı mevzû'ât yazarlarının "Bu konuda söylenen bütün hadisler

yudurmadr" sözleri uydurulan semantik alanlara dairdir. İçinde "Hümeyra" olan bütün hadisler uydurmadr. Yanılmıyorsam İbnü'l-Cevzî'nin tespitidir. Neden? "Hümeyra" kelimesinin tarihini tespit ederek gerçekten Hz. Peygamber'den Hz. Âişe'ye bir sıfat olarak yöneltilip yöneltilmediğini belirlemiştir/incelemiştir. Ayrıca bizim mevâ'ât kaynakları içerisinde Sehâvî bunu çok yapar. Şu konudaki, içinde şu olan bütün hadisler uydurmadr der. Daha sonraki dönemlerde İslâm kültürünün içinde ortaya çıkan fıkıh, kelâm, tasavvuf gibi sistemlerin doğurduğu kelime hazinesiyse bu sistemlerden çok önce var olması gereken rivayetlerde yer alanların mukayesesi de önemli ifuklar açacaktır.

5) Yine semantikten yararlanma mana ile rivayetin doğurduğu sorunları ve râvi asarruflarından kaynaklanan olumsuzlukları göz ardı etmemizi sağlayacaktır. En azından bunların farkında olmamızı sağlayacaktır.

6) Rivayetlerde geçen kavramların zaman içinde bir anlam bozulmasına, anlam genişlemesi gibi bir değişime uğrayıp uğramadığını göstermek. Aslında tebliğimde asıl üzerinde durmak istediğim bu maddedir. Bazı örnekler vererek sözü bitireceğim inşallah. Daha önce müstakil olarak *Dîyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* Hz. Peygamber özel sayısında "en-nasiha" kavramı üzerinde böyle bir çalışma yaptım. Arapçada hem nasihat kelimesinin anlam çerçevesinden zaman içerisinde bir anlamın öne çıkması hem de Türkçeye yanlış tercüme edilmesi, içinde "nasaha" veya "en-nasiha" geçen yaklaşık 21 hadisin yanlış anlaşılmasına ve yanlış tercüme edilmesine sebep olmuştur. Daha önce bunu yazdığım için üzerinde fazla durmak istemiyorum. Mevlâna *Mesnevî*'sinde "din der peygamber nasihat goft / Peygamber dedi ki din nasihatır" der ve buradaki nasihatın aldatmanın zıddı olduğunu ifade eder. Mevlâna da kendinden önce bu kelimeye yanlış anlamlar yüklendiğini ve "Din nasihatır." dendiğinde "din vaazdan ibarettir" dendiğini biliyor ki buradaki nasihatın zıddı aldatmadır diyor. Bu manayı verdiğinizde zıddı olarak "gışş"ı "gill"i aldığına gerçekten 21 hadis hem sağlıklı bir anlama kavuşuyor hem de daha rahat tercüme ediliyor. Yahut şöyle bir hadis vardır: "Ene nebiyyü rahme ve ene nebiyyü mefham." Biz bu hadisi şöyle tercüme etmişiz: "Ben rahmet peygamberiyim ve ben savaş peygamberiyim." Kutlu doğum haftalarında sıkça rastlarız. Bu hadisi kullananlar ikinci bölüme sansür uygulurlar. Ben rahmet peygamberiyim der ve devamı gelmez. Çünkü ona bir mana da verememiştir. "Ben rahmet peygamberiyim"den sonra gelen "ve ben savaş peygamberiyim" ciddi bir yorum gerektirir, tahlil gerektirir. Hâlbuki tercüme yanlış. Çünkü "merhame" kelimesinin anlam çerçevesindeki 12-13 unsurdan bir tanesi savaştır. En büyük cinayetlerden bir tanesi sözlüğe bakarak hadis tercüme etmektir. Sözlükteki birinci anlam "savaş"tır, "ben savaş peygamberiyim". Hâlbuki 'merhame' kelimesinin biraz tahliline girilse, biraz tarihi ele alınsa, hem tarihî olarak hem belli bir kesitte hangi alanlarda kullanıldığı tespit edilse çok farklı bir sonuç çıkacaktır. Oysaki hadis kaynakları içerisinde "Kitâbü'l-fiten/melâhim"ler vardır. Oradaki 'melâhim' savaşlar

mıdır? Megaziden farklı bir şeydir o. Esasen 'melâhim', 'melhame' insanın zora girmesi, sıkıntıya girmesi, etinin kesilerek bıçağın kemiğe dayanmasıdır. Nitekim 'lehm' kökünden geliyor. 'Melhame' savaş da dâhil her türlü zorluk, her türlü sıkıntı, her türlü meşakkat demektir. Acaba "Ben rahmet peygamberiyim ve bu rahmeti yaymak için de savaş da dâhil her türlü zorluğa, her türlü sıkıntıya her türlü meşakkate katlanan bir peygamberim" denilemez mi? Bir başka örnek: İçinde sadaka geçen veya sadakayla biten hadisler. Böyle pek çok hadis var. Bunların hepsini nasıl tercüme ediyorum. "Bu sadakadır" cümlesi kafalarda mübteda-haber cümlesi değil de bir teşbih cümlesi oluyor. Çünkü sadaka kelimesinin anlam çerçevesinden bir tanesi öne çıkmış: maddî yardım. "İnnemesadakatü lil fukarâi ve'l-mesâkîni" âyetindeki sadaka kelimesi öne çıkmış. Dolayısıyla "el-kelimetü't-tayyibetü sadakatün" dendiğinde biz şöyle anlıyoruz: Siz güzel bir söz söylediğinizde tıpkı fakire yaptığınız bir yardımdan aldığınız gibi bir sevap alırsınız. Akıl teşbihte bulunuyor. Hâlbuki bu hadisleri bir araya getirdiğinizde, hadislerin 'sıdk' kökünden gelen semantik tahlilini ele aldığınızda bunun bir mübteda-haber cümlesi olduğu anlaşılıyor. Şöyle diyemez miyiz acaba. İnsandaki bir güzelliğin davranışlara yansımaya 'hasene' diyoruz. İnsandaki bir kötülüğün davranışlara yansımaya 'seyyie' diyoruz. İnsandaki doğruluğun davranışa dönüşmesine de 'sadaka' diyemez miyiz? Dolayısıyla bütün hadisleri bu şekilde tercüme edemez miyiz? Nitekim hadisleri bir araya getirdiğimizde Hz. Peygamber'in "küllümâ üffin sadaka" diyerek önünü açık bıraktığını görüyoruz. Bu bir benzetme değil. Çünkü maddî yardım manasındaki sadaka, sıdkın Allah'a karşı sadakatının, insanın kendisine ve toplumu karşı sadakatin göstergelerinden sadece bir tanesidir. Evet, sünnet, sebil, sırat, tarîk, şeriat, muatta, maruf, arif, bir, ebrar, salâh, salih, islah gibi pek çok kavramın bu yöntemle tahlili inşallah metinde olacak hepinize teşekkür ediyorum.